

ỌNỌDỤ ABỤ NTỌAJA N’EMUME ACHỤMNTA N’ỌMABALA

Si N’Aka

Charles Azubuike Nneke (PhD)
Ngalaba Amụmụmụ Igbo, Afrika na Eshia
Mahadum Nnamdi Azikiwe, Oka
E-mail: ezeazubuike004@gmail.com
ca.nneke@unizik.edu.ng
Phone: 08030815650

Umị edemede

Edemede nchọcha a lebara anya n’abụ ntọaja na ọnọdụya n’emume achụmnta n’Ọmabala. Ihe mkpalitere mmụọ omenchọcha o ji bagide edemede nchọcha a bụ ka e wee si na ya kpoghachi echiche ndị mmadụ azụ n’ebe abụ ntọaja a na-eziputa n’emume achụmntae ji wee mara ndị Ọmabala dị n’ihi na ọ na-anyuzi ka oku. Ihe wetara ajoyonodu bụ mgbanwe batara n’usoro obibi ndịỌmabala n’oge ugbo a. O bụ nkwenye odinala Igbo na mgbe ọ bụla a buru abụ ntọaja, ma ọ bụ kwuo ya ekwu n’onodu kwesiri ekwesi, na ihe e ji maka ya wee na-abuahụ na-abia na mmezu. N’abụ ntọaja e ji achunta n’Ọmabala e ziputara n’edemede a, e si na ya wee gosi mkpa ọ n’etiti ndi nta, nke mere na emume achumnta n’Ọmabala ezughi oke ma e wezuga abụ ntọaja a. A kowara abụ ntọaja e ji achụ nta e dere n’edemede a, site n’igosiputa echiche putara ihe na ya iji mee ka o doo anya ma nye nghota nke ga-enye aka ime ka usoro obibi ndu ndi n’oge gboo n’Ọmabala ghara ifunahu ogbo a na ogbo na-abia n’ihu. O bụ n’agumagu odinala ka e mere nchọcha a ma were atutu agumagu a na-akpo “Atutu Mkpoghaobi” wee tuchaa ya. Udidi nchọcha a bụ nke si n’ihe a huru n’anya na n’igba ajuju onu. A horo otutu ndi nta na ndi mmadu maara ihe banyere emume ntọaja n’obodo di na mpaghara Ọmabala ma gbaa ha ajuju onu. Ebe ozọ e si nweta ihe e dere n’edemede a bụ n’obaakwukwo. N’ikpeazu, a tuchara usa e si n’uzo ndi a weta nke e si na ha choputa na achumnta nwere emume nke e si na ya abụ abụ ntọaja, iji nweta ihuoma n’aka mmuoma ndi na-eme ka ebumnuche dinta ji baa n’ohia nta puta ihe. E jikwa ya arjota ike nchedo ma buru kwa nke e ji eme ka ajommuo na ajoanu ghara inye dinta nsogbu. Mmuoma ndi ahụ a na aburu abụ ntọaja n’emume achumnta n’Ọmabala gunyere: Chukwu, chukwuoke, ikenga na ogwu. Edemede nchọcha a ga-abara ohanze uru, ọ kachsị ndi nwere mmasi n’emume odinala na abụ ntọaja uru.

1.0 Okwu mmalite

N’ala Igbo malite n’oge a muru mmadu wee ruo mgbe onye ahụ nwuru egwu na abụ na-abata n’emume di iche iche na n’onodu di iche iche. Ndi Ọmabala di ka otu n’ime mpaghara e nwere n’ala Igbo, na-eme emume odinala di iche iche e si na ha eziputa abụ ntọaja n’ogo di iche iche ndi mmadu na-agabiga na ndu. Achumnta di ka otu n’ime usoro obibi ndu odinala e ji mara ndi Igbo putara ihe n’etiti obodo di na mpaghara Ọmabala. O bụ abụ ntọaja e ji achụ nta ka a na-eziputa n’emume odinala achumnta n’Ọmabala di ka otu n’ime emume odinala a na-eme n’ala Igbo. Ndi Ọmabala bụ ndi e ji emume odinala di iche iche nke achumnta bụ otu n’ime ya mara. Emume odinala ọ bụla na-enwe abụ ntọaja e ji eziputa ya. Emume ndi ahụ abụ ntọaja na-abata na ha di

uzo anọ putara ihe. Ha gunyere emume onu, emume ngabiga ma o bu abamaba, emume nchekwube ma o bu okwukwe na emume iri uju ma o bu uru/odachi. A bia n'emume e si na ya eziputa abu ntoaja onu n'Ombala, a ga-ahu ya n'ebe a na-aba nwa ohuru aha, alumalu, na ichiozo. Ebe ozo a ga-ahu abu ntoaja bu n'ebe a na-eme emume ngabiga ma o bu abamaba, di ka, alumalu, ichi ozo, iba na mmonwu.

Emume odinala ndi Ombala nke abu ntoaja ya na-eziputa nchekwube ma o bu okwukwe gunyere ibu agha, achumnta, igba mgba, iti mmonwu, igba afa dgz. Ebe ozo abu ntoaja a putara ihe n'emume odinala ndi Ombala, bu n'akwamozu ma o bu odachi di iche iche na-adaputara mmadu n'otu uzo ma o bu nke ozo. O bu abu ntoaja ndi ahu a na-abu n'emume ndi ahu di okpu na ndu ndi Ombala nke achumnta bu otu n'ime ya ka edemede nchocha a gbadoro ukwu. Obodo mejuputara Ombala diga n'okpuru ochichi ime obodo anọ nke gunyere, Owuwanyanwu Anambara: Aguleri, Umueri, Umuoba Anam, Igbariam, Nando na Nsugbe. Odidanyanwu Anambara; Ifite Anam, Ezi Anam, Nzam na Olumbanasa. Oyi; Nteje, Okuzu, Ogbunike, Umunya, Nkwele. Ayamelum; Anaku, Omo, Ifite Ogwari, igbakwu, Umumbo, Umolum, Umueje, Omasi.

Achumnta di ka otu n'ime akaoru putara ihe n'oge gboo n'ala Igbo ma buru nke e ji mara ndi Ombala n'ebe o di ukwu, nwere emume odinala na-eziputa abu ntoaja na ya. O bu okwu ndi ahu e ji eziputa n'emume odinala achumnta nke e kwenyere na mgbe o bula e kwuru ha, ma o bu ziputa ha na ihe e ji maka ya eme emume ahuga-abia na mmezu. Abu ntoaja putara ihe n'emume odinala achumnta n'Ombala nke ha ji ariọ nchedo, ihuma, oge ha na-akwado achumnta. N'otu aka ahu e ji abu ntoaja eme emume odinala achumnta e ji eme ka mmuo nnukwu anuhia a mara aha ha dika enyi, atu, agu dgz. dinta gburu n'ebe ghara inye ya nsogbu. Abu ntoaja di n'emume odinala achumnta n'Ombala na-aputa ihe n'udi igof ofo ma o bu ikpe ekpere. O bu okwu ndi ahu e ji edo emume odinala achumnta aso, nke nwere ike idi n'udi okwu e kwuru ekwu na ngugo ka edemede a gbadoro ukwu.

Abu ntoaja e ji eziputa emume achumnta n'Ombala na-enwe kwunkwukwa otutu oge. Kwunkwukwa nke nwere ike ibu nke otu mkpurukwu ma o bu nke usorokwu na-anabata mmeghari ahu. Mmeghari ahu na anwansi a na-eme oge a na-abu abu ntoaja n'emume achumnta n'Ombala bu nke si na nkwenye ha na mkpurukwu ahu ma o bu nkebiabu ahu, nwere ike puruiche di n'ime ha. O bu ike di n'ime ha ga-eme ka ihe e bu n'uche wee na-eziputa ya bia na mmezu. Mmuo a na-akpoku n'abu ntoaja n'emume achumnta n'Ombala gunyere Chukwu na mmuo ndiozo di ka ala na ogwu e ji achu nta. Edemede nchocha a ga-abara ohaneze uru n'ihina o ga-emepe anya umu mmadu n'ebe usoro obibi ndu metutara achumnta na emume odinala ya nke abu ntoaja nwere onodu di elu na ya. Okachasi na ndi o ga-abara uru bu ndi mmadu ga-esi na ya mata ihe banyere ndu nke mmuo putara ihe n'ebe, ogo na oge ha na-ekpe ekpere ma o bu ago ofo banyere achumnta.

2.0 Ntuleghari Agumagu

N'ebe a, a ga-eleba anya n'ihe ndi odeerela banyere isiokwu nchocha tinyere atutu e jiri mee nchocha.

2.1. Atụtụ Nkọwa

Ọkpurukpụ isiokwu atọ a ga-akọwa ma tulegharị n'ebe a b abụ, abụ ntọaja na achumnta.

2.1.1 Abụ

Abụ bụ okwu putara ihe n'edemede nchọputa a ma buru nke a na-eziputa n'ebe niile n'omenala mba uwa di iche iche. O bu echiche ahụ si n'ime mmadu puta nke na-eziputa onodu onye ahụ n'oge ahụ, nke e ji usoro okwu ahaziri ahazi ma were asusu nka choo yamma n'uzo puru iche. O bu site okwu onu ka e ji eziputa ya n'udi ya di iche iche di ka: ukwe, egwu, mkpukpo na ngugo. Abụ nwere ike di na nkebi na nkebi ma o buo suo gbii. A na-achoputakarị uzo onodu abuo a ma o buru na e detuo ya n'akwukwo. Otutu ndi odee edela, ma kwuo otutu ihe banyere abụ, n'oge, na n'onodu di iche iche. Otu onye n'ime ndi a bu Ekechukwu (2003:vii) si na abụ na-akpalite echiche anyi site n'ihe nkuzi na-ezi usoro obibi ndu. Mgbemena (1990:x) ziputara otu echiche ahụ ma gaa n'ihu kwuo na ndanusoro no nnukwu oru n'abuo bula, n'ihu na o bu ya na-akpalite mmetutaobi onye na-agu ma o bu onye na-egere abụ.

Emenanjo (n.d:3) n'aka nke ya si na mgbe a kporo ihe ndi a abụ, anaghi asi na a na-agu ha otu e si agu ufodu ukwe, ma o bu uri ma o bu egwu. O bughị abụ niile ka a na-abu abụ ma o bu na-agu agu ma o bu na-ekwe ekwe. O mere ka a mata na okwu ndi a na-ekwu ma a na-agba afa bu abụ mana a naghị ekwe ha ekwe. Ufodu okwu ndi a na-ekwu ma a na-eme emume bu abụ ka ha bu mana a naghị agu ha agu di ka egwu. Chukwuezi (2001:v) kowara abụ mgbe osi:

Abụ bu otu uzo nkowa ihe ndi mere ma o bu na-eme otu mgbe, ma o bu mgbe niile na ndu ma o bu obodo. Ufodu bu akuko ndu e biri na mgbe ochie, ma o bu nchikota emume a na-eme, na egosikwa etu ndi mmadu siri nabata ha, ma o bu wezuga ha.

O bu kwa n'otu echiche a ka Osakwe, na ndi otu ya (1997: 33, 1-2) mere ka o puta ihe ha ji kwuo na abụ bu nke onye o bula maara, ma na akowa n'uzodiche iche dika ezigbo mkpuruokwu a haziri n'ezigbo usorookwu. O bu mmetuta ahụ na-aputa ihe mgbe atughị anya ya, nke bu onyinyo ndu eziputara n'eziookwu di okpu nke e dere ma o bu hazie na nkebiabụ ka o ga-eziputa onu. Uto na onu nke abụ si n'akarangwa ya gunyere uda ndakorita, ndanusoro, akpaalaokwu, onyinyo, na odimara.

Okoye (1996:4) n'aka nke ya, kwuru na abụ bu ekwuru okwu ma o bu ederede nke na-eziputa echiche miriemi ma o bu ihe mere na ndu nke e ziputara n'asusu mara mma. Asusu abụ bu nke na-ama mma ma di ugwu n'udidi ya, kari asusu e ji ako akuko ma o bu iduuazi. Iwuchukwu (1999:10) ziputara otu echiche ahụ banyere abụ oge osi na abụ na-enwe mkpuruokwu siri ike na nghota, ma were atumaatu agumagu na-aru oru ya, kari akuko ma o bu iduuazi n'ihu na abụ na-adi nkenke ma buru nke na-enye otu mkpuruokwu otutu nghota. O bu nke a mere Chinedu (nd:1) ji kwuo na o bu n'abụ ka okpobu ma o bu odeabu na-eziputa echiche ya n'asusu mara mma, nke si na mmetuta ahuya banyere ihe mere ya. O gara n'ihu kwuo na okpobu ma o bu odeabu nwere ikikere ihoro asusu etu o masiri ya wee ziputa echiche ya.

(a) Abụ Ntọaja

Abụ ntọaja bụ okwu ma ọ bụ usoro okwu ahụ nwere nghọta dị omimi nke ọ bụ ya ka emume ọdịnalala a na-eme si na ya eweta ike nke mmụọ. Ọ bụ okwu ma ọ bụ usoro okwu dịokpụ nke a na-eziputa n'ebe, oge na n'ọnọdụ kwesiri ekwesị etu ndị nwere ya si eziputa. A na-agbaso usoro okpụ ndị nwe ya si eziputa ya n'emume ọ na-abata n'ihi na ọ bụ ya ka e ji edo emume ahụ asọ ma were ya na-emebi ihe mmụọ ọjọọ na ajoy mmadụ mere iji gbochie agamnihu mmadụ. Ọ na-aputakarị ihe n'emume ọdịnalala n'ụdị igọ oji, igọ ofọ, igba afa, ma ọ bụ ikpe ekpere n'ọnọdụ dị iche iche.

Ndị mmadụ na ndị odee dị iche iche ekwuola ma dee otutu ihe banyere abụ ntọaja, otu onye n'ime ha bụ Sinclair (1992:184) sị na abụ ntọaja bụ otu n'ime ụdidi abụ, ọ bụ mkpuruokwu ma ọ bụ usoro okwu nke a na-ekwu ugboro ugboro. Ọ gara n'ihu kwuo na abụ ntọaja bụ abụ ekpemekpe ma ọ bụ ekpere, a na-agụ ma ọ bụ ekwu n'uzọ dị mkpirisi. Nwadike (2003:87) n'aka nke ya kwuru na abụ ntọaja, bụ abụ ndi ahụ a na-abugara ihe a naghị ahụ anya nke e nwere nkwenye na ntukwasị obi na ọ ga-eme ka ọnọdụ onye na-abụ abụ ahụ ka mma. Abụ ntọaja na-aputa ihe n'emume ọdịnalala di okpụ na ndu ndi Igbo, nke ha ji akpoku ndiichie no n'ala mmu. Ọ na-adị n'udi ikpe ekpere, mkpoku, ichuaja, igba afa, na irekwa ogwu.

Uwanze (2019) mere ka a mata na abụ ntọaja bụ nke e kwenyere na o nwere ike di n'udi egwu nke nwere ike igbanwe onodu onye o bula bagidere ya nke oma, ma meekwaa anwansi na mmeghari ahụ so ya. Ọ bụ abụ e ji eme emume ọdinalala, n'ihi na ọ na-eziputakarị ntọaja n'udidi ya. Ọ bụ ntọaja a na-aputa ihe n'abụ ntọaja mere e ji were ya na-eme emume ọdinalala, ka ihe a na-eme wee zuo oke ma dikwa ire. Ibeh (2018) ziputara otu echiche ahụ banyere abụ ntọaja nke jikwuo na mkpuruokwu ma ọ bụ usorookwu a na-aguputa n'abụ ntọaja bụ nke e kwenyere na o nwere ike na ya ma buru nke a ga-eji mmeghari ahụ na-eziputa, mgbe a na-eme emume ọdinalala nke a na-aburu abụ ahụ. Udealọ (2019) kowara na abụ ntọaja bụ nke onye na-aeziputa ya chorọ ka e mere ya ihe dika igwo orja, iweta ike mmeri n'aka ndi iro, ma ọ bụ iweta ihuoma n'ebe mmadụ na-arụ oru. Echiche di etu a ka Iwu (2002:602) mere ka ọ puta ihe o ji kwuo na abụ ntọaja bụ nke e ji akpoku mmu n'oge emume ọdinalala na n'oge ofufechi. Nke a na-aputa ihe n'onodu di iche iche na ndu ndi Igbo, dika mgbe mmadụ na-aria orja, na onwu mmadụ na-ejuputa n'emume e ji eziputa abụ ntọaja.

(b) Achumnta

Achumnta bụ mmadụ ijikere, chikoro ngwa nta banye n'ohia maka igbu anu. Ọ bụ otu n'ime oru putara ihe e ji mara nwoke na nwanyi siri ike n'oge gboo, n'ihi na onodu ya n'ebe mkpata akunuba di n'ala Igbo oge ahụ di, ọ bụ nke a mere na ọ na-eziputa echiche agbammbọ n'ebe ọ di ukwu. U'uzo puru iche e si na ya amata nwoke ma ọ bụ nwanyi kara obi ibanye n'ohia chuo nta gbuo anu ma buru ya puta, maka na ihe di na achumnta bu na e nwere otutu anuohia na-egbu mmadụ ya na dinta na-ezu n'ohia nta. Ọ bụ echiche di etu a mere na achumnta buoru nwere ugwu n'oge gboo. Achumnta nke ọ bụ igbu anu ohia ka e ji mara ya na mbu buzi echiche na-eziputa agbammbọ n'uzo di iche iche ndi mmadụ si akpata akunuba n'oge ugbu a. Ndi mmadụ na ndi odee di iche iche ekwuola ma dee echiche ha banyere achumnta nke otu onye n'ime ha bụ Nwadiwe (2008:159-60) onye kwuru na achumnta bu oru nwere ugwu ma na-ewu ewu n'obodo di n'ala Igbo. Nneke (2012) ziputara otu echiche ahụ oge ọ si na achumnta bu otu akaoru nwere ugwu ma diokpu e ji mara nwoke siri ike na onye bu odogwu, bu dinta

ikwakorọ akarangwa e ji achu nta gaa n'ohia nta igbu anuohia di iche iche. O bu anu ndi ahụ nke o na-eri ma si na ya na-eme ka mkpa anu ghara ikpagbu ndi obodo. Achara (1989:32) n'aka nke ya mere ka a mata na e si n'achumnta achuta ihe onu ga-eri, oge o si na Elelia si n'iku azu na ikwe onya wee na-azu nne na nna ya bu ndi enweghi ichuta ihe ndi a n'onwe ha. O bu echiche banyere achumnta na mmadu ibu dinta ka Idigo (2010:82) ji kwuo na Ogbuanyinya Onyekaomeli Idigo bu nnkwu dinta na-eje nta n'ebe di anya n'ohia otutu oge nke o na-anọ otutu ubochi.

Nneke (2012) mere ka echiche a puta ihe oge o si na ndi nta bu na-enwe nnagide, ndidi ma buru odogwu nke na ha na-adi njikere ma nwekwa nka iji ngwa e ji egbu anu n'ohia wee na-egbu anu. O bu otu echiche banyere ndi nta a ka Maduekwe (1984:3) ji kwuo na Ntinuru ji iwe achu nta ugbo a, iji kwuo onwe ya ugwo ubochi o ji nta ma onweghi anu o gburu. Agbata (2011) ziputara echiche bu na ndi nta bara nnkwu uru n'onodu ha n'obodo, n'ihu na ha na-arụ oru puru iche di ka ndi oruka ndi ozo. Maka na o bu ha na-eme ka anu di n'ezinulo ha na n'obodo site n'oru achumnta ahụ e ji wee mara ha. Idigo (2011) kwadoro echiche a oge o mere ka a mata na ndi nta na-arụ oru puru iche iji mee ka ugwu a na-akwanyere ha di ka ndi odogwu na ndi ji achumnta mere akaoru, puta ihe ma burunke a ga-ahu di ka ihe siri ike ma chokwaa nghota di omimi. N'ihu na nke a mere ka a ga-ahu ndi nta di ka ndioru agha, maka na ha na-ewebata nka di iche iche n'achumnta iji zoputa ndu ha n'aka anu na-akpa ike nke ha na-egbu iji turu ugo di ka Dinta. Ihe nke a putara bu na e sin'uzo di etu a wee na-ahu ndi nta na a ga-ahu na o bu ha bu ndioru nchekwabe ndu na akunba e nwere n'obodo.

Ubesie (1975:24) mere ka echiche banyere na ndi nta bu kwa ndioru nchekwabe puta ihe oge o ziputara etu Maazi Obijofọ si were egbe ya a na-etu "Odogwu ozoro" wee gbaa ndi odogwu oge ha gbakoro ka ha kpaa etu ha ga-esi buso Maazi Obijofọ na umu ya agha, odogwu ozara wee meghee onu ya daa "Kadiim", mkpu wee juputa ebe niile. Maazi Obijofọ abughi onye na-atu ihe egbe gbajoo ya. Ndi obodo di na mbu etu ya "Ogbanufe" o wee buru nke a ndi a gbakoro otu ebe. Ha di umu nwoke asato, mana ka egbe ahụ dara mmadu abuo dara n'ala. Ifeatu (2011) n'aka nke ya kowara na ndi nta na-eme kwa ndi mmadu obiuto site n'ijje akaoru ha n'obom n'ihu ohaneze n'udi ejije, nke ha si na ya ejije akparamagwa di iche iche ha na anuna-agabiga n'ohia. Ndinta na-eme ejije a di ka ntoaja nke ha si na ya echeta etu ha si achu nta n'ohia iji kpaa ndi mmadu obiuto ma were ya na-ezu ike. Schechner (1988:157) ziputara otu echiche oge o si na otu ndi nta na-ezuko iji mee ihe ngosi n'ebe a na-eme emume, ha na-egosi, gba kwaa, guo egwu ma ko kwa akuko iji mee ka e nwe ezi mmekorita n'etiti mmadu na ibe ya, n'uzo di etu a ha na-agbanwe nri, anu, iko na usoro ga.

N'ichikota echiche banyere ihe omenchocha ghotara site ihe ndi mmadu na ndi odeo kwurula ma dee banyere abu, abu ntoaja na achumnta. Abu bu otu n'ime ngalaba agumagu nke putara ihe n'iziputa etu ihe si wee metuta mmadu n'ahu n'uzo puru iche. E ji mkpuruokwu a haziri na nkebiabu ma were asusu nka choo ya mma. O bu asusu nka a na-eme ka mma abu puta ihe n'udi uda, udandakorita, ndanusoro, na onyinyo. Abu ntoaja n'aka nke ya bu kwa udidi abu nke e sin'emume ntoaja meputa. Abu ntoaja di ka abu odinala ndi ozo na-eziputa mmetutaobi si n'echiche obi mmadu, n'udi onu ma o bu n'udi akwa ariri. O bu abu gbadoro ukwu ihe nke mmuo, n'ihu na o metutara emume ntoaja, karija nke e ji akpa ndi mmadu obiuto. N'ihu na mgbe o bu a na-abu

abụ ntọaja o nwere ọ̀nọ̀dụ, ma ọ̀ bụ́ ihe onye na-abụ́ abụ́ ahụ́ na-achọ́ ka o mee na ndụ́ ya ma ọ̀ bụ́ nke onye ọ̀zọ̀.

Ọ̀ bụ́ abụ́ a na-abụ́ site na mmegharị́ ahụ́, anwansị́ na okwu ọ̀nụ́, nke e kwenyere na o nwere ike na ha. Ike ahụ́ dī́ abụ́ ntọaja bụ́ nke a ga-eji weta mgbanwe n'ọ̀nọ̀dụ́ na n'echiche onye na-abụ́ ya bụ́ abụ́ a. Ọ̀ bụ́ abụ́ e ji akpọ́ku Chukwu, na mmụọ́ ndī́ ọ̀zọ́ ndimmadú kwenyere na ọ̀ ga-enyere ha aka na ndụ́ ha. Mmụọ́ ndī́ ọ̀zọ́ a na-akpọ́ku ma a na-abụ́ abụ́ ntọaja gunyere, ala, ndī́ichie, ọ̀gwu, mmiri, ugwu, amadiọ́ha dgz, a na-akpọ́ mmụọ́ ndī́aha dī́ka ọ́kwa ha si dī́ n'emume ahụ́. E ji kwa abụ́ ntọaja achú mmụọ́ ọ́jọ́ dī́ iche iche dī́ ka Amosu, Ọ́gbanje na Akaliogheli. N'otu aka ahụ́ achumnta bụ́ otu akaorụ́ nwere ugwu ma dī́kọ́pụ́ e ji mara nwoke siri ike na onye bụ́ odogwu, bụ́ dinta ikwakọ́rọ́ akarangwa e ji achú nta gaa n'ọ́hịá nta igbu anuọ́hịá dī́ iche iche. Ọ̀ bụ́ anụ́ ndī́ ahụ́ nke ọ̀ na-erī́ ma si na ya na-eme ka mkpa anụ́ ghara ikpagbu ndī́ obodo.

Ka o siladī́, n'agbanyeghī́ ihe niile ndī́ odee a derela banyere abụ́ na abụ́ ntọaja na achumnta dī́cha mma n'udī́ ha, mana enweghī́ nke ọ̀ bụ́la n'ime ha a ga-eji wee nọ́chite anya ede mede nchọ́cha abụ́ọ̀nọ̀dụ́ abunntọaja n'emume achumnta ọ́dī́nala ndī́Ọ́mabala. Ọ̀ bụ́ nke a ka o ji dī́ mkpa na e nyere edemede nchọ́cha a ohere n'etiti edemede nchọ́cha ndī́ọ́zọ́.

2.2 Atutụ́ Nchọ́cha

Atutụ́ agumagu e ji wee tuchaa edemede nchọ́cha a bụ́ “Atutụ́ Mkpọ́ghaobi.” Ọ̀ bụ́ Carl Jung onye Swiss biri ndụ́ ya n'agbata afọ́ 1875-1961 mere ka atutụ́ agumagu a pụ́ta ihe n'ime ka isiokwu ya nke bụ́ ichọ́pụ́ta ihe ndī́ ahụ́ dī́ n'ọ́rụ́nka nwere otu udī́ echiche nyere onye ọ̀ bụ́la. Mkpọ́ghaobi dī́ ka atutụ́ agumagu na-akpaga echiche mmadú n'ihe ndī́ ahụ́ mmadú niile nwere otu nkwenye na ha mgbe ọ̀ bụ́la a hụ́rụ́ ha n'ọ́rụ́nka. Ọ̀ bụ́ otu echiche banyere atutụ́ mkpọ́ghaobi ahụ́ ka Kennedy na Gioia (2007:1520) ziputara oge ha sī́ na nkwenye na mmadú niile nwere ihe ha na-ahụ́ ma nwe kwa otu nkwenye na ya, nke na-eziputara onwe ha n'udī́ ọ̀ dī́ mara, agwa, ọ̀nọ̀dụ́ ma ọ̀ bụ́ onyinyo nwere otu mputara nyere ọ́haneze.

Ikpe ekpere ma ọ̀ bụ́ ị́gọ́ ọ́fọ́ na nkwenye na mmụọ́ bụ́ otu n'ime ihe ndī́ ahụ́ mmadú niile nwere otu nkwenye n'ebe ọ̀ dī́. Abụ́ ntọaja bụ́ otu ihe ndī́ mmadú ji ebi ndụ́ ha n'ọ̀nọ̀dụ́ dī́ iche iche dī́ ka nkwenye ndī́ na ọ́dī́nala ha si dī́. Dobie (2012:62) sī́ na mkpọ́ghaobi na-eleba anya n'ihe banyere onyinyo na-aputa n'ọ́dī́nala nke mba ọ̀ bụ́la. Ọ̀ gara n'ihu na-ekwu na onyinyo ahụ́ bụ́ nke a na-emeso otu udī́ omume n'ebe niile. Ka o sila dī́, nnyocha atutụ́ nchọ́cha a ziputara na atutụ́ mkpọ́ghaobi dabara nke ọ́ma dī́ ka atutụ́ agumagu a ga-eji wee tuchaa abụ́ nta dī́ ka abụ́ ntọaja e ziputara n'ededmede a. N'ihī́ na ọ̀ bụ́ ihe ọ́tutụ́ mmadú na-eme n'ọ̀nọ̀dụ́ dī́ iche iche na ndụ́ ya, n'agbanyeghī́ mpaghara onye ahụ́si wee bī́a.

3.0 Ntucha Nchọ́pụ́ta Nchọ́cha

N'ebe a ka anyī́ ga-agbaso usoro atutụ́ nchọ́cha wee tuchaa okwu pụ́tagasirī́ ihe ijī́ nweta nchọ́pụ́ta nchọ́cha.

3.1 Ọ̀nọ̀dụ́ Abụ́ Ntọaja n'Emume Achumnta n'Ọ́mabala

Abụ́ ntọaja nwere ọ̀nọ̀dụ́ pụ́rụ́ iche n'emume achumnta n'etiti ndī́ nta n'Ọ́mabala. Ndī́ Ọ́mabala dī́ ka ndī́ churụ́ nta n'ebe ọ̀ dī́ ukwu n'oge gboo nwere emume ọ́dī́nala dī́ iche iche ha na-emere dinta gburu anụ́ dī́ ka: enyi, atụ́, agudgz. nke ga-eme ka mmụọ́

anụọhịa ndị ahụ ghara inye ya nsogbu. E ji abụ ntọaja eme emume ikwaogo nke putara akwamozu anụ ahịa ahụji kewapụ mmụọyan'ebe dinta gburu ya nọ, n'uzọ djetu a o na-eme ka ghara inye ya nsogbu.

N'emume odinala di iche iche ndi nta na-eme o bu abụ ntọaja bu isi a kara aha kwawa okpu na ha. Abụ ntọaja a na-abata na ndu ndi na-achunta, o kachasi ndi ji ya wee mere akaoru n'oge gboo n'Omabala n'uzoonodu abuputara ihe. Onodu abuo ndi ahụ gunyere: oge dinta na-akwado ije ohia nta. O bu abụ ntọaja ka o ji ario ihuoma na nchedo n'aka ihe a naghị ahụ anya. N'aka nke ozọ mgbe dinta gburu otu n'ime anuohia ndi a guputara n'elu ebe a, o bukwa abụ ntọaja ka a na-eziputaoge a na-eme emume e ji ekewapu mmuo anuohia ahụ, iji mee ka o ghara inye ma o buka o kwusi inye dinta gburu ya nsogbu. N'agbanyeghi onodu abụ ntọaja no n'etiti ndi nta n'Omabala, o bughị ihe a na-eziputa otutu oge n'ihu oha obodo n'ihu na a noghi anọ n'ihu nnunu ekwe onya.

Abụ ntọaja di ka o si metuta ndi ntabu okwu ndi ahụ e ji eziputa n'emume odinala achumnta nke e kwenyere na mgbe o bua e kwuru ha, ma o bu goọ ya di ka ofo na ihe e ji maka ya eziputa yaga-abia na mmezu. Abụ ntọaja na-aputa ihe n'udi igọ ofo ma o bu ikpe ekperen'emume odinala achumnta n'Omabala. Otutu mgbe site na nkwenye dinta ahụ, o na-anọ n'ihu ogwu nta ya ago oji, ma tuo mmanya n'ala. Mgbe ufodu kwa o na-agbapuru ogwu nta ya egbe mgbe o na-eziputa abụ e ji eme emume ntọaja a. O bu okwu ndi ahụ e ji edo emume odinala achumnta aso, nke nwere ike idi n'udi okwu e kwuru ekwu na ngugo ka a ga-ahụ n'okpuru ebe a:

Chukwu keli uwa.
Chukwuoke m na ikanga m.
Otinanyaavuzo!
Ogwu mu ji eje ovia nta.
Anunuebe oke osi no n'ovia
Oo ndu m ka m na-ayo.
A kasia a kasaa
Bu na izu agaro aga.
Oo eje ana bu isi ije.
Oo nchedo ka m na-ayo.
Mu baa n'ovia ka m gbuo anu.
Maka na ugwu dinta bu anu o gburu. Udealo (2011)

3.2 Ntucha Abụ Ntọaja e Ziputara n'Elu Ebe a

(1) Isiokwu

Abụ a ziputara isiokwu bu na eje ala bu isi ije, ozọ bu na ugwu a na-akwonyere dinta bu anu o gburu. A ga-ahụ nke a n'ogbara abụ ndi a:

a. Olundi

Olundi e ji ziputa isiokwu di n'abụ ntọaja a putara nke oma n'ogbara abụ abuo ndi a:

Oo eje ana bu isi ije.

Maka na ugwu dinta bu anu o gburu.

b. Igbo Izugbe

Ntughari isiokwu e ziputara n'abụ ntọaja a n'Igbo izugbe bu nke a:

O bu eje ana bu isi ije.

Maka na ugwu dinta bu anu o gburu.

(2) Asusu

Asusu putara e ji ziputa abu a bu olundi.

a. Olundi

Olundi e ji ziputa abu ntoaja a putara nke oma n'ogbara abu ndi a:

Oo ndu m ka m na-ayo.

Oo eje ana bu isi ije.

Mu baa n'ovja ka m gbuo anu.

Maka na ugwu dinta bu anu o gburu.

b. Igbo Izugbe

Ntughari ogbara abu ntoaja a n'Igbo izugbe bu nke a:

O bu ndu m ka m na-ari.

O bu eje ana bu isi ije.

Mu baa n'ohia ka m gbuo anu.

Maka na ugwu dinta bu anu o gburu.

(3) Mmuo na Ogwu na-Akpoku

Mmuo na ogwu a kpokuru n'abuntoaja a gunyere; Chukwu, Chukwuoke, Ikenga, na Ogwu di ka e ziputara ha n'ogbara abu ndi a:

a. Olundi

Olundi e ji ziputa aha mmuo na ogwu a kpokuru n'abu ntoaja a putara nke oma n'ogbara abu ndi a:

Chukwu keli uwa.

Chukwuoke m na ikanga m.

Otinanyaavuzo!

Anunubebe oke osi no n'ovja.

b. Igbo Izugbe

Ntughari aha mmuo na ogwu a kpokuru n'abu ntoaja a n'Igbo izugbe bu nke a:

Chukwu kere uwa.

Chukwuoke m na ikanga m.

Otinanyahuzo!

Anunubebe oke osi no n'ohia.

(4) Akarangwa

Akarangwa e ji abu abu a gunyere; oji, oseoji, nzu, mmanya, egbe, oji dgz.

(5) Ebumnuche

Ebumnuche e ji abu abu a bu ka e wee chekweba ndu dinta, ma nyere ya aka n'igbu anu. Nke a sere elu n'ogbara abu ndi a:

a. Olundi

Olundi e ji ziputa abu ntoaja a putara nke oma n'ogbara abu ndi a:

Oo ndu m ka m na-ayo.

Oojeje ana bu isi ije.

Oayo nchedo ka m na-ayo.

Mu baa n'ovja ka m gbuo anu.

b. Igbo Izugbe

Ntughari ogbara abu ntoaja a n'Igbo izugbe bu nke a:

O bu ndu m ka m na-ari.

O bu eje ana bu isi ije.

Ọ bụ nchedo ka m na-ariọ.
Mụ baa n'ọhia ka m gbuo anụ.

(6) Njirimara Abụ Dị n'Abụ Ntọaja Ndị e Zipụtara n'Elu Ebe a
Abuntọaja a nwere njirimara abụ gunyere;

a. Mmetụtaobi

Mmetụtaobi dị abụ ntọaja a si n'okwu na-eziputa ihe dinta na-agabiga n'ọhia nta. Nke a putara ihe n'ogbara abụ ndị a:

(i) Olundị

Olundị e ji ziputa mmetụtaobi n'abụ ntọaja a putara nke ọma n'ogbara abụ ndị a:

Ọ bu ndụ m ka m na-ayo.

A kasịa a kasaa

Bụ na izu agarọ aga.

Ọjeje ana bụ isi ije.

Ọọ nchedo ka m na-ayo.

Mụ baa n'ọvia ka m gbuo anụ.

Maka na ugwu dinta bụ anụ o gburu.

(ii) Igbo Izugbe

Ntughari mmetụtaobi dị ogbara abụ ntọaja a n'Igbo izugbe bụ nke a:

Ọ bu ndụ m ka m na-ariọ.

A kasịa a kasaa

Bụ na izu agarọ aga.

Ọ bụ e jee ana bụ isi ije.

Ọ bụ nchedo ka m na-ariọ

Mụ baa n'ọhia ka m gbuo anụ.

Maka na ugwu dinta bụ anụ o gburu.

(b) Onyinyo

Abụ ntọaja a ziputara onyinyo n'uzọ puru iche n'ogbara abụ ndị a:

(i) Olundị

Olundị e ji ziputa onyinyo n'abụ ntọaja a putara nke ọma n'ogbara abụ ndị a:

Chukwu keli uwa.

Chukwuoke m na ikanga m.

Otinanyaavụuzọ!

Anụnụebe oke osi nọ n'ọvia.

(ii) Igbo Izugbe

Ntughari onyinyo e ziputara n'ogbara abụ ntọaja a n'Igbo izugbe bụ nke a:

Chukwuoke m na ikanga m.

Otinanyahuzo!

Anụnụebe oke osi nọ n'ọhia.

(c) Uda

Abụ ntọaja a weputara uda mere ka ọ gara werere n'onu oge a na-eziputat ya n'ogbara abụ ndị a:

(i) Olundị

Olundị e ji ziputa uda n'abụ ntọaja a putara nke ọma n'ogbara abụ ndị a:

Otinanyahuvuzo!

Ọgwu mu ji eje ọvia nta.

Anụnụebe oke osi nọ n'ọvia

Ọọ ndụ m ka m na-ayo.

A kasịa a kasaa
Bụ na izu agarọ aga.
Ọọje ana bụ isi ije.
Ọọ nchedo ka m na-ayo.

(ii) **Igbo Izugbe**

Ntughariụda e ziputara n'ogbara abụ ntọaja a n'Igbo izugbe bụ nke a:
Otinanyahuzo!
Ogwu mu ji eje ohiya nta.
Anunuebe oke osi no n'ohia
O bu ndu m ka m na-ariyo.
A kasịa a kasaa
Bụ na izu agaghi aga.
O bu eje ana bụ isi ije.
O bu nchedo ka m na-ariyo.

(d) **Kwunkwukwa**

Abụ ntọaja a ziputara kwunkwukwa n'ogbara abụ ndi a:

(i) **Olundi**

Olundi e ji ziputa kwunkwukwa n'abụ ntọaja a putara nke oma n'ogbara abụ ndi a:
Chukwu keli uwa.
Chukwuoke m na ikanga m.
Ogwu mu ji eje ovia nta.
Anunuebe oke osi no n'ovia
Oo ndu m ka m na-ayo.
Oo nchedo ka m na-ayo.
Mu baa n'ovia ka m gbuo anu.
Maka na ugwu dinta bu anu o gburu.

(ii) **Igbo Izugbe**

Ntughari kwunkwukwa e ziputara n'ogbara abụ ntọaja a n'Igbo izugbe bụ nke a:
Chukwu keli uwa.
Chukwuoke m na ikanga m.
Ogwu mu ji eje ohiya nta.
Anunuebe oke osi no n'ohia
O bu ndu m ka m na-ariyo.
O bu nchedo ka m na-ariyo.
Mu baa n'ohia ka m gbuo anu.
Maka na ugwu dinta bu anu o gburu.

(e) **Nkwusara**

Nkwusara putara ihe n'abụ ntọaja a mgbe a na-agwa ihe adighi ndu okwu ka o di ndu n'ogbara abụ ndi a:

(i) **Olundi**

Olundi e ji ziputa nkwusara n'abụ ntọaja a putara nke oma n'ogbara abụ ndi a:
Chukwu keli uwa.
Chukwuoke m na ikanga m.
Otinanyaavuzo!
Anunuebe oke osi no n'ovia
Oo ndu m ka m na-ayo.
Oo eje ana bụ isi ije.
Oo nchedo ka m na-ayo.

Mụ baa n'òvĩa ka m gbuo anụ.

(ii) **Igbo Izugbe**

Ntugharị nkwusara e ziputara n'ogbara abụ ntọaja a n'Igbo izugbe bụ nke a:

Chukwu kere ụwa.

Chukwuoke m na ikanga m.

Otinanyahuzo!

Anụnụebe oke osi nọ n'ohia

Ọ bụ ndụ m ka m na-ariọ.

Ọ bụ eje ana bụ isi ije.

Ọ bụ nchedo ka m na-ariọ.

Mụ baa n'ohia ka m gbuo anụ.

4.0 Mmechi

Ebe ọ bụ na ihe ọ bụla nwere mbido ga-enweriri njedebe. Site n'ihe a hụrụ n'elu ebe a banyere onọdu abụ ntọaja n'emume odinala achumnta n'Omabala, nke mere na ọ bụ ahughị ete ma si etela nkwa na ndụ ndị nta. Abụ ntọaja nwere onọdu a di elu n'ebe ndi nta nọ maka malite na nkwa nta wee ruo achumnta n'onwe ya juputara n'onọdu dinta ji achọ enyem aka n'otu ụzọ ma ọ bụ nke ozo n'aka ihe a naghị ahụ anya. N'ime emume ndi a niilendi nta na-eme, ọ bụ abụ ntọaja ka e ji eziputa ha. A nọ n' edemede atuchaa otu abụ ntọaja ndi nta nke e si na ya kowaputa na echiche putara ihe n'abụ ntọaja e ji achu nta bunke gbadoro ukwu na nchedo na agamnihu dinta n'ihu oru ya bụ achumnta. Echiche ahụ na-aputa ihe n'okwu ma ọ bụ usorokwu di n'udi ikpe ekpere ma ọ bụ go ofo ka e si na ya eziputa abụ ntọaja na-eme ka emume odinala a na-eme n'achumnta di ire.

Edensibia

Achara, D.N. (1989) *Elelia na Ihe O mere*, Nigeria: Longman.

Chinedu, B. O. (n.d). *West African Verse in Background Analysis Lecture*. Onitsha: Kawuri & Manilas Publishers.

Chukuezi, A. B. (2001). *Ako Bu Ndu*. Ibadan: Longman.

Dobie, A. B. (2012). *Theory into Practice: An Introduction to Literary Criticism*. USA: Wadsworth.

Ekechukwu, R. M. (2003). *Akpa Uche*. Ibadan: University Press.

Emenanjo, N. (n.d). *Utara Nti*. Ibadan: Evans brothers.

Idigo, F.C. (2010) *The Royal Dynasties of Aguleri*, Enugu: Niky Printing and publishing.

Iwu, M. M. (2002). "Igbo Ethnomedicine", In Ofomata, G. E. K. (ed.) *A Survey of the Igbo Nation*. Onitsha: Africana. Pp.583-605.

Iwuchukwu, C. (1999). *The Mastery of Literature*. Lagos: Macckho-Ricckho Press & Publishing.

Kennedy X. J. and Gioia, D. (2007). *Literature: An Introduction to Friction, Poetry, Drama and Writing*. New York: Pearson Longman.

Maduekwe, J. C. (1984). *Dinta*. Ibadan: University Press.

Mgbemena. A. U. (1990). *Echiche*. Lagos: Macmillan

- Nneke, A. C. (2012). "Aspects of Igbo Traditional Drama in Hunting: A Case Study of Aguleri and Anam". Unpublished Masters Thesis Department of Igbo, African and Asian Studies, Nnamdi Azikiwe University.
- Nwadiigwe, F. (2008) "Costume and Make-Up Design in Indigenous African Theatres: A Study of Egbenuoba Hunters' Performance", In C. Nwadiigwe (Ed.) (2008) *Applause: Journal of Theatre and Media Studies*, Vol.1, NO.4, Enugu: Academic Publishing. pp. 159-173.
- Nwadike, I. U. (2003). *Agumagu Odinala Igbo*. Onitsha: Africana.
- Okoye, G. C. (1996). *Complete Literary Text in Literature*. Onitsha: Veritas Printing & Publishing.
- Osakwe, N., Okoye, I. & Umeasiegbu, R. (1997). *Communication Skills in English*. Enugu: Ngib Publishers.
- Schechner, R. (1988) *Performance Theory*, New York and London: Routledge.
- Sinclair (1992). *BBC English Dictionary*. Onitsha: Africana First.
- Ubesie, T. (1975). *Ukpaka Okpoko Buuru*. Ibadan: University Press.

Ndi m Ji Mee Nchọcha/Ndi m Gbara Ajuju Onu

- Agbata, A. C. (2011). O bu onye Umụọba Anam gbara afo iri ise na asaa, o bu dinta ma na-azukwa ahia. Okwu onu ya banyere achumnta n'Umụọba Anam 12/03/015.
- Ibeh, A. (2018). O bu onye Umueri gbara afo iri isii, o na-arụ oru ugbo ma na-emekwa dibia. Okwu onu ya banyere achumnta n'Umueri 17/4/2018.
- Idigo, R. (2011). O bu onye Aguleri gbara afo iri ise na iteolu, o ji achumnta na igba mkponala akaoru. Okwu onu ya banyere achumnta n'Aguleri 04/03/ 2011
- Ifeatu (2011). O bu onye Umụọba Anam gbara afo iri asato na anọ, o ji oru ugbo mere akaoru. Okwu onu ya banyere achumnta n'Umụọba Anam 07/03/ 2011.
- Udealọ, I. E. (2011). O bu onye Umụọba Anam gbara afo iri asaa na ise, o ji dibia mere akaoru. Okwu onu ya banyere achumnta n' Aguleri 09/03/ 2011.
- Udealọ, S. C. (2019). O bu onye Oroma Etiti Anam gbara afo iri anọ na ise, o aru oru bekee. Okwu onu ya banyere achumnta n'Oroma Etiti Anam 07/06/ 2019.
- Uwanze, R. O. (2019). O bu onye Umụọba Anam gbara afo iri ise, o ji dibia mere akaoru. Okwu onu ya banyere achumnta n'Umụọba Anam 24/3/2019.